

Makale Gönderim Tarihi: 30.09.2023 - Makale Kabul Tarihi: 11.10.2023

ROUSSEAU'NUN EGEMENLİK KURAMI BAĞLAMINDA SİVİL DİN TASARIMI

R. Burçin YAVUZ*

Öz

Rönesans'tan itibaren insanın özne haline gelerek siyasetin aşkınlıkla bağının kesilmesine giden süreçte, toplumsal birliğin sağlanabilmesi için farklı türden bir bağ arayışı söz konusu olmuştur. Bu noktada egemenlik kavramı devreye girmiş, devletlerin ihtiyaç duyduğu toplumsal bağ sağlamaya egemenlikle ilgili hale gelmiştir. Egemenlik kavramı ile farklı türden bir aşkınlığın yeniden tesis edildiğine yönelik görüşler de mevcut olmakla birlikte, kesin olan bir şey vardır ki ulusal egemenlik sayesinde artık öyle ya da böyle halkın iktidarı belirleyebileceği bir sistem söz konusudur ve bunun insanlık tarihi için büyük bir kazanım olduğu ortadadır. Bu kazanımın elde edilmesinde büyük paya sahip bir düşünür olan Rousseau, kuramsal modeliyle halk egemenliğine dayanan bir sistem geliştirmiştir. Egemenlik kuramı doğrultusunda, Rousseau'nun üzerinde durduğu temel problemlerden biri toplumsal düzenin sağlanmasıdır. Rousseau tarafından toplumsal düzenin sağlanmasına bu denli vurgu yapılmasının temel nedenlerinden biri toplumu oluşturan insanların aynı zamanda hem birey hem de yurttaş olarak ikili varlığa sahip olmalarıdır. Bu bağlamda bireysel iradeler özel çıkarları doğrultusunda toplumsal bağın oluşturulmasına engel teşkil edebilirler ki bu da egemenliğin genel iradeyi bir toplumsal sözleşme etrafında mümkün kılmasının önüne geçer. Bu durumda bireylerin yurttaşla dönüştürülerek mümkün olduğunca toplumsal bağlılıklarının artırılması gerekmektedir. Toplumsal bağlılık, ancak pozitif yasalara yön veren akılla, insani birtakım duyguların da birlikteliği sayesinde artırılabilir. İşte sivil din tam da bu hususta, yurttaşlar arasında bir duygudaşlık yaratabilmek amacıyla Rousseau tarafından ortaya atılmıştır. Sivil dinin "dogmaları" bir toplumsal aidiyet oluşturulmasına hizmet eder ve bireylerin kişisel inançlarına hoşgörü temelinde yükselir. Yani Rousseau'nun sivil dininin ilkeleri, dinin siyaseti belirlediği bir teokratik yönetimle ilgili olmaktan çok uzaktır. Aksine siyasetin dini belirlediği bir kuramsal çaba söz konusudur ki bunun da Rousseau'nun egemenlik kuramını tamamladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Sivil Din, Egemenlik, Rousseau, Genel İrade, Toplumsal Bağ.*

* Arş. Gör. Dr., Ufuk Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, rabiaburcinyavuz@gmail.com, ORCID Numarası | ORCID Number: 0000-0002-6411-3931

Design of Civil Religion in the Context of Rousseau's Sovereignty Theory

Abstract

From the Renaissance onwards, as humans became subjects and the link between politics and transcendence was severed, there has been a search for a different kind of bond to ensure social unity. At this juncture, the concept of sovereignty came into play, and the social bond that states needed became related to sovereignty. While there are also views that a different kind of transcendence has been re-established with the concept of sovereignty, what is certain is that thanks to national sovereignty, one way or another, the people now have a system where they can determine the power, and it is clear that this is a great gain for human history. Rousseau, a thinker who played a major role in achieving this gain, developed a system based on popular sovereignty with his theoretical model. In line with the theory of sovereignty, one of the main issues Rousseau focused on is the establishment of social order. One of the main reasons why Rousseau emphasizes the provision of social order is that the people who make up society have a dual existence as both individuals and citizens. In this context, individual wills can hinder the formation of the social bond in line with their private interests, which prevents sovereignty from making general will possible around a social contract. Therefore, individuals need to be transformed into citizens by enhancing their social commitments as much as possible. Social attachment can only be increased through the combination of reason, which guides positive laws, and certain human emotions. This is exactly where the civil religion was put forward by Rousseau in order to create a common sentiment among citizens. The "dogmas" of civil religion serve to create social belonging and rise on the basis of tolerance for individuals' personal beliefs. In other words, the principles of Rousseau's civil religion are far from being related to a theocratic regime where religion determines politics. On the contrary, there is a theoretical effort where politics determines religion, and it can be seen that this complements Rousseau's theory of sovereignty.

Keywords: *Civil Religion, Sovereignty, Rousseau, General Will, Social Bond.*

Giriş

Jean Jacques Rousseau'nun geliştirdiği egemenlik kuramıyla artık egemenliğin kaynağı ilahi olmaktan çıkarak halka dayandırılmıştır. İktidarın ilkesi ile kullanımının birleşmesi nasıl ki Machiavelli'nin siyasetin aşkınlıkla bağını keserek yalnızca iktidarla özdeşleştiren kuramıyla mümkün olmuşsa, Rousseau da bu birleşimi halkta cisimleştirmiştir. Ne var ki Rousseau, bir yandan da sivil din tasarımıyla bir devlette varlığını sürdüren tüm yurttaşların bu dinin öğretilerini benimsemesi gerektiğini, daha doğrusu sivil dinin öğretilerine uymaması durumunda egemenin, yurttaşı inanç-

sızlıktan olmasa da toplumsal birliği bozmaktan devlet sınırları dışına sürme hakkı olduğunu belirtecek kadar da dinin toplumsal işlevine vurgu yapan bir düşünürdür.

Rousseau'nun, egemenlik kuramı kaynaklı olarak insanın doğal ve uygar olmak üzere iki tür varlığı üzerinde sürekli durup, bu ikili durum arasındaki gerginliği, çatışmayı yönetmeye yönelik bir sistem dizayn ettiğini söylemek mümkündür. Rousseau, Ağaoğulları'nın ifade ettiği üzere, Grotius, Hobbes, Locke gibi düşünürleri, doğal insan ile uygar insan arasında sistematik bir ayırım yapamamakla, "uygar insana özgü bütün nitelikleri doğal insana yüklemekle" itham eder (Ağaoğulları, 2010: 35). Rousseau, insanın toplumsallaşma sürecine geçişiyle, doğal insan ve yurttaş arasında var olan benzer bir gerilim üzerinde durur. Rousseau'ya göre, sağlıklı bir toplumsal yaşam, ancak bireysel iradelerin kamusal iradeye dönüşmesi sayesinde mümkündür. Strauss, Rousseau'nun bir toplumun sağlıklı hale gelebilmesi için toplumda hakim fikir ve hislerin doğal olanlarına baskın gelmesi gerektiğinin üzerinde durduğunu belirtir (Strauss, 2010: 315). Esasında Rousseau'nun kendilerini birey olarak kuran insanları bir "siyasi gövde"ye entegre edip bireyselliklerini büyük ölçüde kaybetmelerini beklediği söylenebilir (Dumont, 2000: 162). İşte sivil din, bireyin yurttaşına dönüşerek, siyasi bütünün oluşmasında oldukça kritik bir rol üstlenmiştir.

Çalışmada Rousseau'nun egemenlik kuramında, bir yandan egemenliğin ilahi olan ile bağıni kesip ulusta cisimleşmesi, diğer yandan da dinin toplumsal rolüne bu denli vurgu yapılmasının birbirini tamamlayan unsurlar olduğu kabulü üzerinden hareket edilecektir. Bu doğrultuda ilk olarak, Rousseau'nun egemenlik yaklaşımında genel irade ekseninde toplumsal bağın önemine değinilecek, akabinde toplum sözleşmesinin yalnızca pozitif yasaların sınırlayıcılığının ötesinde aynı zamanda ahlaki dayanağa sahip olduğu ortaya konulmaya çalışılarak, bu bağlamda akıl-vicdan birlikteliğinin üzerinde durulacaktır. Buradan hareketle, Rousseau'ya göre toplumsal bağı sağlamada önemli bir unsur olan sivil din tasavvuru irdelenmeye çalışılacak ve bu hedef doğrultusunda ilk etapta Rousseau'nun tarihsel süreçte toplumsal-siyasal yapılarda dinlerin rolü üzerine yaptığı incelemelere yer verilecektir. Nihai olarak ise, sivil din ilkeleri çerçevesinde, bu dinin Rousseau'nun egemenlik kuramının nasıl ayrılmaz bir parçası olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Toplumsal Bağın Kurulmasında Akıl-Vicdan Birlikteliği

Rousseau'nun genel olarak toplumsal bağın kurulmasına odaklanan bir düşünür olduğunu söylemek mümkündür. Birbirinden farklı bireysel çıkarların söz konusu olduğu topluluklarda, bireyleri neyin bir araya getireceğine kafa yoran Rousseau, toplumsal bağ üzerinde durmuştur. Rousseau'nun deyişiyle: "İşte toplumsal bağı kuran şey, bu birbirinden ayrı çıkarlar arasındaki ortak şeydir. Bütün çıkarların anlaştığı bazı noktalar olmasaydı, hiçbir toplum var olmazdı. İşte toplum bu ortak çıkar açısından yönetilmelidir" (Rousseau, 2013: 23). Toplumsal bağın sağlanabilmesi için genel irade kavramsallaştırması ön plana çıkmaktadır. Genel iradenin oluşmasının önünde

duran her şey toplumsal bağın oluşmasına engeldir demek mümkündür. Bu noktada, bireysel iradelerin özel çıkar odaklı olması, Rousseau'nun genel iradesinin oluşumuna ket vurması anlamında dikkat çekmektedir (Ağaoğulları, 2010: 94). Rousseau bu doğrultuda özel iradeyi genel iradeden ayırmak suretiyle, birincisini insanla, ikincisini yurttaşla bağdaştırarak, insan ve yurttaş arasındaki ayırım çizgisini belirginleştirir (Ağaoğulları, 2010: 95). Rousseau'nun ifadesiyle:

“Gerçekte herkesin insan olarak sahip olabileceği özel istemi, yurttaş olarak sahip olduğu genel isteme aykırı ya da karşıt olamaz, özel çıkarı genel yarardan apayrı bir yönde seslenebilir ona; mutlak ve ister istemez bağımsız yaşamı, ortak davaya olan borcunu karşılıksız bir yardım gibi gösterebilir ona; bu yardımdan yoksunluk başkalarına zararlıdır ama, kendisine çok daha pahalıya mal olur” (Rousseau, 2013: 17).

Bu bağlamda söylenebilir ki, Rousseau'nun devlet tasarımında, yurttaşlar haline gelen halkın iradesi olarak ele alınan genel irade, toplum sözleşmesi çerçevesinde meydana gelen ortak gücü ortak iyilikle buluşturmalıdır ve genel irade bu buluşmayı egemenlik sayesinde sağlamaktadır (Ağaoğulları, 2010: 99). Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*'nda, “Hükümdarın ve halkın sadece bir ve aynı çıkara sahip olduğu bir ülkede doğmak isterdim. Bu ise halk ile hükümdar aynı kişi olmadıkça gerçekleşmeyeceği için, ben, bilgece ılımlı demokratik bir hükümet ile yönetilen bir ülkede dünyaya gelmek isterdim” (Rousseau, 1990: 66-67) diyerek egemenliğin halka dayanması anlayışını ortaya koymaktadır. Rousseau'nun, toplum sözleşmesi uyarınca egemen genel irade ile bağlandığı için, egemenin fiiliyatta sadece genel ve ortak amaçlara sahip olması gerektiğini ifade eder. Bu doğrultuda toplum sözleşmesini “halkın sadece kendisiyle sözleşme yapması” olarak değerlendiren Rousseau, sözleşmenin bu bakımdan eşsiz bir doğaya sahip olduğunu belirterek, böylece bireylerin sadece egemene boyun eğdiklerine, egemen otoritenin ise genel iradenin ta kendisi olmasından dolayı aslında bireylerin yalnızca kendilerine boyun eğdiklerine ve toplumsal sözleşmenin aslında bu şekilde bireyleri özgürleştirdiğine işaret eder (Rousseau, 1979: 461).

Rousseau'nun, egemeni genel irade olarak belirlemesi yani halkın egemen hale gelmesi egemenliğin niteliklerinin ortaya çıkmasında da belirleyici olmuştur. Bu bağlamda Rousseau'da devredilemez, bölünemez, temsil edilemez, mutlak bir egemenlik anlayışı hakimdir. “İstemi genel yapan oyların sayısından çok, onları ortak yapan ortak yararadır” (2013: 30) diyen Rousseau'nun kuramında genel iradenin yalnızca bireysel iradelerin toplamı olması anlamında bir çoğunlukçu yaklaşımın ötesinde ortak yarar düşüncesinin bulunduğu söylenebilir (Şenel, 1995: 363). Egemenliğin mutlak olması egemenin sınırsız bir güce sahip olması anlamına gelmez, daha açık ifade edilecek olursa, Rousseau egemenliği halka dayandırarak, egemeni kendi kendisiyle sınırlandırmış ve bu da egemenliğin mutlak olmasını sağlamıştır denilebilir:

Öyleyse egemenlik işlemi nedir? Bu, üst olanın astla değil, bütünü kendi üyelerinden her biriyle yaptığı bir sözleşmedir. Yasaya uygun bir sözleşmedir bu, çünkü temeli toplum

anlaşmasıdır; hak duygusuna dayanan bir sözleşmedir, çünkü ortak bir sözleşmedir; yararlı bir sözleşmedir, çünkü kamunun iyiliğinden başka bir amacı olamaz; sağlamdır, çünkü güvencesini devlet gücünden ve egemenlikten almaktadır. Yurttaşlar yalnız böyle sözleşmelere bağlı kaldıkları sürece, kendi istemlerinden başka kimsenin buyruğu altına girmiş olmazlar (Rousseau, 2013: 30).

Rousseau'nun egemenlik kuramında egemenliğin halka dayandırılmış olması aynı zamanda elle tutulur bir egemen tasavvurunun önüne geçmiş, buna karşılık olarak egemen, yasalar yoluyla somutlaştırılmaya çalışılmış, bu noktada yalnızca pozitif yasalar yolu ile sınırlandırılmaya çalışılan bir egemen portresi söz konusu olmamış, aynı zamanda doğal yasalar kaynaklı ahlaki dayanağa sahip bir toplum sözleşmesi vurgusu da söz konusu olmuştur (Ağaoğulları, 2010: 106-109). Öteki türlü Rousseau'ya göre, insanlardan sözleşmeye uyma davranışı beklemenin bir anlamı olmayacaktır. Esasın-da Rousseau'nun ahlakın insanları bencil ve riyakar hale getirdiğini, toplum sözleşmesinin de tam da ahlaki doktrin bu tehlikelerini ortadan kaldırmaya yönelik bir sistem geliştirdiğine ilişkin görüşler de bulunmaktadır (Melzer, 1983: 650). Bununla birlikte bu durum Rousseau'nun egemenlik kuramında ahlakın yer almamasına yol açmaz ve ahlak ancak pozitif yasalar oluştuğunda anlaşılabilir hale gelir (Melzer, 1983: 648). Rousseau'ya göre insanlar birtakım ahlaki doktrinlerle değil, ancak toplumsal sözleşme çerçevesinde belirlenen kurallar ile erdemli ve güvenli bir hayat yaşayabilirler. Rousseau toplum sözleşmesinde toplumsal düzeni meşrulaştırmaya ve sorunlu gördüğü yönlerini "düzeltmeye" çalışır (Dumont, 2010 : 163). Bu doğrultuda, Rousseau'nun kuramında insanların toplum sözleşmesi ile oluşacak toplumsal düzene uyacakları konusunda yasaların ve gücün sınırlayıcılığı dışında da bir kabulün söz konusu olduğu söylenebilir:

"Varlığınızı korumanız sürekli birliğinize, kanunlara boyun eğmenize, kanunları yürüten yöneticilere göstereceğiniz saygıya bağlıdır. Yüreğinizde en küçük bir acılık ya da güvensizlik tohumu kaldıysa onu, er geç sizin mutsuzluklarınızı ve devletin yıkılmasını doğuracak tehlikeli bir maya olduğu için, hemen yok etmekte acele ediniz. Kalbinizin derinliklerine inmenizi, vicdanınızın gizli sesine danışmanızı yalvarırım" (Rousseau, 1990: 72-73).

Leo Strauss, Rousseau'nun demokrasiye olan temayülüyle, Onun için duygunun akıldan daha ağır basması arasında da bir ilişki kurduğunu, bu bağlamda Rousseau'nun erdemini akılla değil duygu ve içgüdüyle kazanılan bilgi olduğunu düşünmesinin de bununla bağlantılı olduğunu belirtir (Strauss, 200: 294). Tabii Rousseau'nun kuramsal açıdan akılı denklem dışı bıraktığını söylemek mümkün değildir. Her şeyden önce Rousseau'da akıl, toplumsal yasaların kıstası ve kılavuzu olarak belirlenmiştir (Cevizci, 2005: 56). Esasen Rousseau'nun egemenlik kuramına zemin oluşturan düşünsel çerçevesinde, akıl ve vicdan birlikteliği dikkat çekmektedir. Aklın insana iyiyi kötüyü ayırt etmeyi öğrettiğini belirten Rousseau, insanın iyiye yakınlık duyup kötüden daha uzak olmasını ise vicdan sahibi olmaya bağlar. Böylece Rousseau, aklın vicdandan ayrı gelişemeyeceğine işaret eder (Rousseau, 1979: 67). Ağaoğulları'nın ifade ettiği üzere, bireyler ve genel çıkar arasında bir bağ oluşabilmesi ve bireyle-

rin yasaları özümseyebilmesi için Rousseau, yalnızca akla değil, aynı zamanda insani duygulara da hitap edilmesi gerektiğinin, böylece bireylerin, yasaları ruhlarının içinde hissederek toplumsal aidiyetlerinin en üst seviyeye çıkacağına üzerinde durmaktadır (Ağaoğulları, 2015: 593-594).

2. Egemenlik Kuramının Sigortası: Sivil Din Tasavvuru

Halkın egemenliği ekseninde, toplum içerisinde yaşayan tüm insanların bireysel ve toplam iradesinden farklı nitelikleri olan bir genel irade ortaya çıkmaktadır (Dumont, 2010: 163). Bu doğrultuda bireysel iradelerden genel iradenin temsilcisi yurttaşlara dönüşmek gerekliliği önemli bir sorun haline gelir. “Yurttaşlara ‘iyi olun’ demek yetmez, nasıl iyi olunacağını öğretmek de lazımdır” diyen Rousseau, bireysel iradesi genel iradesi ile uyuşan her kişinin erdemli olacağına işaret ederek, bunu sağlamanın en garanti yolunun vatan sevgisi olduğunu belirtir (Rousseau, 2015: 25). Rousseau’ya göre, bireylerin toplumsal aidiyetlerinin mümkün olabilecek en yüksek düzeyde olması iyi birer yurttaş olabilmek için olmazsa olmaz koşuldur. Rousseau’nun kuramında toplumsal aidiyeti sağlamanın en önemli bileşenlerinden birinin ise sivil din tasavvuru olduğu söylenebilir. Althusser, Rousseau’nun toplumsal düzeyde, “bireysel vicdan”ın özünü koruyup sürdürebilme konusuna odaklandığını, bu doğrultuda Rousseau’nun sivil din teorisinde, toplumda devamlı beliren çıkar gruplarını etkisizleştirebilmek amacıyla kalıcı bir ahlaki reform için çeşitli düzenlemelere gidilmesinin üzerinde durduğunu belirtir (Althusser, 1972: 156). Rousseau’nun sivil din tasarımında öne sürdüğü fikirler demokrasi kuramcıları arasında farklı şekillerde yorumlanmış, Rousseau’nun bireysel özgürlüğü katı bir şekilde sınırlayıp, aynı zamanda dini bağnazlığı desteklediği yönünde görüşler olmakla birlikte, toplumsal bağı sağlayan ortak değerlerin üzerinde ısrarla durmasının önemine vurgu yapan görüşler de bulunmaktadır (Karant, 2016: 1049).

Rousseau, sivil din tasavvuruna geçmeden önce, pagan dininin siyasi tarihine ve genel olarak Hıristiyanlığın gelişimine değinmesinin ardından, dinin genel bir çerçevede özelliklerini irdeleyerek Hıristiyanlığı bu ekseninde değerlendirir (Hampsher-Monk, 2004: 245). Rousseau, ilk yönetim şekillerinde her siyasal yapının başında bir yaratıcının bulunması nedeniyle ortaya topluluk sayısı kadar tanrı çıktığını belirtir. Bunun karşısında Antik Yunan uygarlığında kendi tanrılarının aynı zamanda barbar topluluklarda da var olduğunun düşünülmesinin ise kendilerini bu toplulukların üzerinde söz sahibi olarak konumlandırmalarından ileri geldiğini ifade eder (Rousseau, 2013: 124-125). Paganlık döneminde, her devletin kendi dini ve tanrıları olmasına rağmen din uğruna savaşların olmamasını, tanrılarının da devletlerin kendine has yönetsel yapısından kaynaklanan yasaların sınırları içerisinde kalmasına bağlar. Yani Rousseau bir devlette paganlık döneminde tanrılarının ulus sınırları ile bağlı olmasından yola çıkarak, dinsel olanın aynı zamanda politik olmasına vurgu yapar (Rousseau, 2013: 125).

Romalıların da Hıristiyanlıktan önce pagan inancı doğrultusunda, topraklarına kattıkları toplulukların dinleri ve tanrılarını kabul ederek bu toplumlara yurttaşlık tanıdıkları için Roma İmparatorluğu'nda birçok din ve tanrının barındığını, böylece paganlığın da tek ve aynı din olarak tanındığını ifade eder (Rousseau, 2013: 126-127). Rousseau, Hıristiyanlığın kabul edilmesiyle dinsel olanın aynı zamanda politik olmasına yönelik tutumun değiştiğini ve artık dini ve politik olanın ayrılarak, devletin bu bağlamda din üzerinde belirleyici güç olmaktan çıktığını, böylece papa ile kral arasında ortaya çıkan güç mücadelesinde halkın kararsız kaldığını belirtir (Rousseau, 2013: 127). Aynı zamanda bu durum politika ve dinin ayrılmaz olduğunu düşünenlerce bir isyan olarak algılanmış ve çatışmalara yol açmıştır (Hampsher-Monk, 2004: 245). Bu durumu Avrupa'daki siyasal yapıya yönelten Rousseau, Avrupa'nın temel probleminin kilise ve devlet arasındaki iktidar mücadelesi olduğuna işaret ederek, mezheplerin kiliselerdeki dini görevliler arasında toplum sözleşmesi niteliği gösterdiğini ve bunların toplum gibi hareket etmeye başladığını, bir yandan da kilise ile devlet arasındaki çekişmenin kralların kilisenin başı yapılarak çözülmeye çalışılmakla birlikte kralların esasında sadece yönetici olarak kaldığını, yani egemenliğin yine kilisede olduğunu belirtir (Hampsher-Monk, 2004: 245-246).

“Temelinde din olmayan hiçbir devlet kurulamadığını” ifade eden Rousseau, tarihsel olaylarda dinin etksi üzerine incelemeler yaparken, dinin farklı politik ve sosyolojik özellikleri bulunan türleri olduğuna işaret ederek, “insan dini”¹ ve “yurttaş dini” şeklinde bir ayrıma gider (Rousseau, 2013: 129). Yurttaş dinini bu dünya, insan dinini ise öbür dünya ile ilişkilendirir. Yurttaş dinine eski Roma paganizmini, insan dinine ise İncil'e kaynaklık eden sade inanış biçimini örnek verir (McCormick, 2017: 557). Yurttaş dininin yalnızca bir devlete has olduğunu ve o dinin devlete tanrılar sağladığını, dogmaları ve yasaların belirlediği dış merasimleri olduğunu ifade eder. Rousseau, bu dinin sınırlarını ulusun belirlediğini, o devleti oluşturan ulus dışında olan tüm bireylerin “imansız” olarak tanımlandığını belirtir (Rousseau, 2013: 129). Rousseau, bu dini şu şekilde tanımlar:

“Tanrı sevgisini yasa sevgisiyle birleştirir ve yurttaşlara yurda karşı aşırı bir hayranlık aşılayarak devlete hizmet etmenin, devletin koruyucusu Tanrı'ya hizmet olduğunu öğretir. Bu, bir çeşit teokrasidir; onda kraldan başka fetvacı, yöneticiler dışında da rahip yoktur. O kadar. Yurdu uğruna can vermek şehit olmaktır; yasaları çiğnemek dinsizlik; bir suçlunun üstüne herkesin lanetini çekmek, onu tanrıların öfkesine kurban etmek demektir” (Rousseau, 2013: 130).

Aynı zamanda Rousseau, yurttaş dininin benimsendiği devletlerde, kendi tanrılarına inanmayan kişilere karşı husumet beslenerek, o devletin kendisini diğer uluslarla kendiliğinden bir savaş haline soktuğunu belirtir. Bu noktada McCormick'in ifade ettiği üzere Rousseau, yurttaş dininin benimsenmesiyle, bu dinin, devletin gücünü mu-

1 Rousseau Emile'de bu din türünü “doğal din” olarak tanımlamaktadır (Rousseau, 1979). Rousseau “insan dini”ni ilkel Hıristiyanlık ve daha sonra “doğal din” olarak adlandırılan, İncil'de yer alan fakat akılcı bir şekilde ulaşılabileceğine inanılan evrensel ve ahlaki prensiplerle özdeşleştirir (Hampsher-Monk, 2004: 246).

hafaza edebilmek amacıyla dinin kullanılması şeklinde tehlikeli bir hale gelebileceğinin ve yurttaşlar üzerinde siyasi bir baskı mekanizması olarak kullanılarak siyasi itaatini dini bir görev olarak tanımlanabileceğinin üzerinde durur (McCormick, 2017: 557). Rousseau'nun bir çeşit teokrazi olarak adlandırdığı bu din türü, toplumsal bir bilinç oluşturma konusunda başarılı olsa da, bu sağlıklı bir aidiyete işaret etmez. Bu bağlamda Rousseau'nun sivil din tasavvurundan oldukça farklı olduğu söylenebilir. Şöyle ki, sivil dinde öncelik siyasettedir yani sivil dinde siyaset temel belirleyici iken, teokraside din temel belirleyicidir ve sivil dinin temel dayanak noktası ortak değerler etrafında bir topluluk şuuru oluşturabilmektir yani devletin resmi bir dini kabulü gerekli değildir (McCormick, 2017: 543-544). Rousseau, ayrıca bir başka tür olarak tanımladığı “papaz dini”ni ortaya atarak incelemesine devam eder. “İnsanlara iki çeşit yasa, iki baş, iki yurt veren, birbirine karşıt görevler yükleyen, aynı zamanda hem dinli, hem yurttaş olmalarını engelleyen” şeklinde tanımladığı bu din türünün, kilise ile devletin kıyasıya rekabetinin hakim olduğu devletlerde görüldüğünü ifade eder. Rousseau'ya göre toplumsal birliği bozduğu için bu din o kadar belirgin bir şekilde kötüdür ki kötülüğünü kanıtlamaya çalışmak dahi zaman kaybıdır (Rousseau, 2013: 129).

Rousseau sivil din ile, yurttaşların devlete bağlılıklarının güçlenerek, ortak değerler etrafında insanların bir araya getirilmesinin sağlanacağını düşünür ve Hıristiyanlığın ölüm sonrası dünya odaklı bir din olması nedeniyle bunu sağlayamayacağı kanısındadır (Qvortrup, 2011: 12). Bu bağlamda, Hıristiyanlığın insanları dünyadan ve insanlardan uzaklaştırarak, devlet içerisinde yaşayan diğer yurttaşlarla ve devletle bağ kurulmasına engel teşkil ettiğini düşünmektedir (Fourny, 1987: 495). Hıristiyanlığın ruhani din anlayışının bir devletin devamlılığı ile uyumlayacağını düşünen Rousseau, devletin dini olarak Hıristiyanlık benimsendiğinde, görevleri yerine getirmek anlamında bir savaş yani tehlike halinde ödev bilinci ile elden gelenin yapılacak olmasına rağmen, genel olarak pasifist bir tavır içine girilmesi nedeniyle vatani korumaya karşı bir tutku eksikliği olacağını ve bu bağlamda devletin başına gelecek şeylere de razı olunacağını ifade eder (Rousseau, 2013: 131-132). Hampsher-Monk'un belirttiği üzere, Rousseau'ya göre Hıristiyanlık, “Tanrının takdiri olarak gördüğü şey karşısında kararsızlık ve askeri başarıya kayıtsızlık gösterir” (Hampsher-Monk, 2004: 246).

Sivil din tasarımı ise, Rousseau'nun genel ve bireysel çıkarlar arasındaki ayırmaların yalın bir şekilde ortaya konulmasına dayanan kuramıyla kusursuz bir şekilde bütünleşmekte, genel iradenin idealist, yurttaşlık bilinci üst seviyede olan yurttaşıyla, özel iradenin kusurlarla malul bireyinin gerilimli ilişkisini bünyesinde dinginleştirmektedir (Karant, 2016: 1050). Rousseau'ya göre bir yaratıcı güce ve ölüm sonrası yaşama inanç olmadığı durumda insanların ahlak kurallarının en primitif haline dahi bağlı kalacağına güvenilmesi mümkün değildir (Hampsher-Monk, 2004: 247). Bu doğrultuda Rousseau'nun sivil din tasavvurunun, egemenlik kuramını tamamlar nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki, bir egemen varlık etrafında birleşen halkın kamu yararını gözetebilmesi Rousseau'ya göre yurttaşlık sorumluluklarını benimsetecek bir dini olması sayesinde sağlanabilir. Bununla birlikte, bu dinin

dogmalarının da ancak yurttaşlık sorumlulukları ve yurttaşların birbirlerine sorumlulukları ile sınırlı olacağı şerhini de düşmektedir. Yani Rousseau herkesin bireysel iradesi çerçevesinde istediği görüşü, inancı benimsemekte özgür olduğunu fakat yurttaş kimliği bağlamında yurttaşlara vatan sevgisi aşılacak bu dini benimsemesi gerektiğini ifade eder. Bu doğrultuda bu kamusal dinin, dini dogmalardan ziyade vatan sevgisi aşılatabilecek duyguları içermesi gerektiğini, böylece yurttaşlar arasında bir duygudaşlık oluşturmasını beklemektedir. Rousseau, insanları bir araya getiren bu duyguların yokluğu halinde sadık ve iyi bir yurttaş olunamayacağına işaret eder. Bu dini, egemenlik kuramının bir parçası haline getiren Rousseau, egemen varlığın hiçbir yurttaşı bu dine inanmaya zorlamaya hakkı olmamakla birlikte, bu kişileri inanmadıkları için değil ama toplumsal bir bütünün parçası olmaya uygun olmadığı için devlet sınırları dışına gönderebileceğinin altını çizerek (Rousseau, 2013: 133-134). Rousseau, sivil dinin kurallarını şu şekilde açıklar:

“Toplum dininin kuralları yalın, az sayıda, açıklamalara ve yorumlara yer vermeyecek kadar belirli olmalı. Her şeye gücü yeten, akıllı, iyiliksever, her şeyi önceden gören, yardımsever bir Tanrı'nın varlığı, doğruların mutluluğu, kötülerin ceza görmesi, toplum sözleşmesinin ve yasaların kutsallığı. İşte, olumlu dogmalar! Olumsuzlara gelince, ben de onları bire indiriyorum: O da hoşgörüsüzlüktür ki, hesaptan çıkardığımız dinlere girer” (Rousseau, 2103: 134).

Rousseau'nun toplumda sivil dinin gerekliliği vurgusunun toplum sözleşmesinde tanımlanan özgürlük yaklaşımı ile çeliştiğine dair görüşler bulunmakta, yani Rousseau'nun egemenlik kuramında toplum sözleşmesinin geçerliliği bireylerin özgürce sözleşmeye dahil olmasıyla mümkünken, aynı zamanda bu sözleşmenin sivil din bağlamında tanrısallıkla onaylanmasıyla bunun özgürlükle çeliştiğine yönelik eleştiriler söz konusu olmaktadır (Griswold, 2015: 297). Ne var ki Rousseau'nun sivil dine ilişkin temel motivasyonunun inanç farklılıkları kaynaklı olarak doğabilecek toplumsal kaosa sebebiyet verebilecek olayların önüne geçmek ve bu doğrultuda her bireyin inançları noktasındaki farklılıkların çatışma yaratmasını önleyebilmek amacıyla sivil din şemsiyesi altında hoşgörünün yüceltilerek farklı inançların barış içerisinde bir aradalığının sağlanması olduğu söylenebilir (Parker, 2006: 105). Sivil dinin önemli bir unsuru olarak hoşgörüye yer veren Rousseau, hoşgörünün sağlanmadığı durumda toplumsal bütünün sağlam olamayacağına, çatırdamalar olacağına, bu çatırdamaların ise egemen varlığı sona erdireceğine işaret eder. Bu bağlamda tüm bireysel inançlara karşı da hoşgörü gösterilmesi son derece önemli hale gelir ki sivil dinin kurallarına uyulabilsin. Böylece Rousseau, yurttaşlık vazifelerini olumsuz yönde etkilemeyen tüm dinlere karşı hoşgörülü olunması gerektiğini belirterek, ancak ilkeleri başka dinlerin de doğru olabileceğini belirten, tek bir doğru olduğunu savunmayan dinlere karşı bu hoşgörünün gösterilebileceği şerhini de düşmeyi ihmal etmez (Hampsher-Monk, 2004: 247). Bu bağlamda Dumont'un ifadesine başvurulacak olursa: “Jean-Jacques Rousseau, vicdan ve özgürlüğün dilinde, sadece siyaseti değil, toplumun bütününe ele almak, ideal ve soyut *societas*'la tüm düşünen varlıkların esirgeyicisi olan *universitas*'tan kurtarabildiğini bir araya getirmek gibi, yüce ve olanaksız bir hedefe yönelmiştir” (Dumont, 2010: 166). Rousseau'nun birey ve

yurttaşları arasındaki gerilimli ilişkiye rağmen toplumsal aidiyeti sağlama isteği çerçevesinde erişilmesi kolay olmayan bir kurumsal çıkış yolu aradığı söylenebilir (McCormick, 2017: 561). Rousseau'nun sivil din konusunda idealize bir tablo çizdiği ortadadır. Althusser'in de dediği gibi; "Rousseau açık yüreklilikle olguları bir kenara bırakarak işe başlamak gerektiğini söyleyecekti" (2005: 30). Bu doğrultuda, sivil dinin prensipleri teolojik olmaktan ziyade yokluğu halinde bir insanın "iyi bir yurttaş" haline gelemeyeceği toplumsal hislerle ilgilidir (Hampsher-Monk, 2004: 247). Bununla birlikte, dinin nihai olarak sivil din kuramıyla siyasetin belirleyiciliği altında olması aynı zamanda çok hassas bir dengeye de işaret etmektedir. Yurttaşları, sivil din şemsiyesi ile farklı bireysel inançlarına rağmen bir araya getiren egemenlik kuramının, her zaman için siyasetin farklılıkları bastırıcı bir unsur olarak kullanılması ihtimalini de içinde barındırdığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Rousseau, egemenlik kavramının gelişiminde önemli bir merhale kaydedilmesinde, iktidarın ilkesini ve kullanımını halkta birleştirerek, etkin bir rol oynamıştır. Modernleşme serüveninde, dinin siyaseti belirlemesi durumundan, laikliğin gelişimi ile siyaset giderek dini belirlemeye başlamış, bu doğrultuda, egemenliğin kaynağının halk haline gelerek, ilahi olanla bağının kesilmesi serüvenin önemli bir aşamasını oluşturmuştur. Ne var ki bir yandan Rousseau'nun gösterdiği kuramsal çabayla egemenliğin daha somut hale gelmesi mümkün olurken, diğer yandan Rousseau toplumsal bütünlüğün sağlanabilmesi için dinin öneminin üzerinde ısrarla durmaktadır. Peki, bir yandan siyasetin daha somut hale geldiği, halkın nihai egemen olduğu bir kuramsal model söz konusu iken, aynı zamanda bu kuramsal modelde dinin bu kadar ön plana çıkmasını birbirini dışlayan durumlar olarak tanımlamak mümkün müdür?

Rousseau'nun, sosyo-politik tasarımında sürekli olarak doğal ve uygar olma ikili halini gözeterek hareket ettiği söylenebilir. Toplumda var olan bu ikili halin yaratacağı gerginliği aşmayı hedefleyen Rousseau, böylece toplumsal düzenin tesis edilebileceğini düşünmektedir. Belirlenen hedef doğrultusunda Rousseau, yalnızca pozitif yasaların düzenlediği bir kamusal düzeni hedeflemez aynı zamanda aklın yön verdiği pozitif yasaların yanında, insani duyguların da toplumsal düzen için gerekli olduğuna yürekten inanır. Buradan hareketle, toplumsal formasyonda insanın doğal ve uygar durumunun yaratacağı gerginliği, akıl-vicdan birlikteliği ile aşmaya çalışır.

Çalışmada daha önce belirtildiği üzere, Rousseau toplumsal bağ odaklı bir düşünür olarak yurttaşların bağlı oldukları devlete aidiyetlerini artırma konusunun üzerinde önemle durmaktadır. Rousseau'ya göre toplumsal bağ oluşturmak yurttaşlarda uyandırmak istenen belli duygu ve düşünceler ile mümkündür. Sabine'in deyişiyle, "Rousseau, kafayla düşünmenin karşısına yürekle düşünmeyi çıkarmış, din ve ahlakı hemen tümüyle bir duygu işi saymıştı" (Sabine, 2013: 9). Bu bağlamda kuramsal düzeyde ortaya attığı sivil din tasavvurunun toplumu, var olan bireysel iradeleri aşan bir ortak gövdeye dönüştürme hususunda etkili olacağını düşünmektedir.

Sivil dinin bir devlet için gerekliliğini daha net bir biçimde ortaya koymak amacıyla, tarihsel süreçte etkili olmuş birtakım dini biçimler hakkındaki düşünvelerine yer veren Rousseau, incelediği dini biçimler üzerinden, temel olarak hiçbirinin toplumsal düzeni sağlama noktasında yurttaşlar arasında birlik sağlamayı başaramadığı ya da bir süre başarsa dahi sonunda toplumsal düzenin bir şekilde zarar gördüğü sonucuna varmaktadır. Sivil dini, toplumsal düzeni sağlama konusunda diğer dini biçimlerden ayıran Rousseau, bu dinin tüm toplumsal biçimler geçerli olabilecek dogmalarını -ki bunları da toplumda yurttaşlar arasında duygudaşlık yaratabilecek birtakım evrensel kurallar ve “her şeye gücü yeten, akıllı, iyiliksever, her şeyi önceden gören, yardımsever bir Tanrı'nın varlığı” (Rousseau, 2013: 134) -olarak tanımlar. Bununla birlikte Rousseau hoşgörüsüzlüğün üzerinde önemle durarak, “Şimdi salt ulusal bir din olmadığı ve olamayacağı için, başka dinleri hoş gören kimse, bütün dinleri hoş görmelidir; elverir ki, dogmalarında yurttaşlık görevlerine aykırı bir şey bulunmasın” (Rousseau, 2013: 135) diyerek sivil dinin temel bir unsuru olarak hoşgörünün üzerinde ısrarla durmaktadır. Rousseau'nun, sivil din ile siyasetin dini belirlediği, yani dini kuralların kamusal yararı maksimize etmek için var olduğu bir sistem tasarladığı görülmektedir. Bu bağlamda sivil din kavramının, Rousseau'nun egemenlik kuramını tamamlar nitelikte, bireysel çıkarların aşılmasında ve ortak iyiliğin ortaya çıkarılması amacıyla genel iradenin korunmasında önemli bir unsur olduğu söylenebilir.

Ne var ki, Rousseau'nun sivil din tasavvurunun hem birey hem yurttaş olan insanlara rağmen, bireysel iradelerin kamusalılık içinde erimesinin amaçlandığını düşündüren tarafları da bulunmaktadır. Şöyle ki Rousseau, egemenin sivil din dogmalarını herkesin önünde kabul eden fakat fiiliyatta bu dogmalara inanmadığını gösteren yurttaşın yasalara karşı suç işlemekten ölümle cezalandırılması gerektiğini belirtir (Rousseau, 2013: 134). Bu durumda Ağaoğulları'nın deyişle, “Rousseau için egemen, tıpkı bahçesindeki zararlı otları söküp atan bir bahçevan gibi” (Ağaoğulları, 2010: 164) davranabilme hakkını elde etmekte ve böylece sivil dinin dogmalarına uyulmamasının toplumsal birliğe “tehdit” olarak görülüp, yurttaşın yaşam hakkının elinden alınmasına imkan verilen bir sisteme kapı açılmaktadır. Böylece, yurttaşlar arasında ortak birtakım değerlerin oluşmasını ve paylaşılmasını hedefleyen ilkelere içeren sivil din tasavvuru, bireysel dini inançlara saygı gösterilmesi çerçevesinde hoşgörünün gösterilmesine ilişkin bu denli vurgu barındırırken, genel irade ile uyuşmayan herhangi bir hususta yurttaşların yaşam hakkını elinden alacak düzeyde hoşgörüsüzlük gösterilmesi paradoksunu da beraberinde getirmektedir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (2010). *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M. A. (2011). Niccolo Machiavelli: Prensın İktidarından Devlete. M. Ali Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler içinde* (s. 319-344). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Althusser, L. (1972). *Politics and History*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Althusser, L. (2005). *Montesquieu Siyaset ve Tarih*. Alp Tümertekin (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Cevzci, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Dumont, L. (2000). *Bireycilik Üzerine Denemeler: Doğu. XIII. Yüzyıldan Başlayarak Siyaset Kategorisi ve Devlet*. C. Bali Akal (Ed.), Hülya Tufan (Çev.), *Devlet Kuramı içinde* (s. 141-174). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Fourny, D. (1987). *Rousseau's Civil Religion Reconsidered*. *The French Review*, 60(4), 485-496.
- Griswold, C. L. (2015). *Liberty and Compulsory Civil Religion in Rousseau's Social Contract*. *Journal of the History of Philosophy*, 53(2), 271-300.
- Hampsher-Monk, I. (2004). *Modern Siyasal Düşünce Tarihi Hobbes'tan Marx'a Büyük Siyasal Düşünürler*. Yeşim Özer (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Karant, J. (2016). *Revisiting Rousseau's Civil Religion*. *Philosophy and Social Criticism*, 42(10), 1028-1058.
- MCCormick, W. (2017). "The Two Heads Of The Eagle": Aquinas and Rousseau On Civil Religion. *The Thomist: A Speculative Quarterly Review*, 81 (4), 539-565.
- Melzer, A. M. (1983). *Rousseau's Moral Realism: Replacing Natural Law with the General Will*. *The American Political Science Review*, 77 (3), 633-651.
- Parker, N. (2006). *Religion and Politics Voltaire's and Rousseau's Enlightenment Strategies*. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, 7(1), 93-115.
- Qvortrup, M. H. (2011). *Rousseau, Religion and Nationalism*. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, 6(1), 7-18.
- Rousseau, J. J. (1979). *Emile or On Education*. New York: Basic Books.
- Rousseau, J. J. (1990). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. R. Nuri İleri (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2013). *Toplum Sözleşmesi*. Vedat Günyol (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Rousseau, J. J. (2015). *Ekonomi Politik*. İsmet Birkan (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Sabine, G. (2013). *Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi*. Özer Ozankaya (Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Strauss, L. (2000). *Tabii Hak ve Tarih*. C. Bali Akal (Ed.), Ozan Erözden (Çev.), *Devlet Kuramı içinde* (s. 269-320). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Şenel, A. (1995). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: R. Burçin Yavuz %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: R. Burçin Yavuz 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.